

WSTĘP DO PRAWOZNAWSTWA

Józef Nowacki, Zygmunt Tobor

SERIA AKADEMICKA

WYDANIE

6

WSTĘP DO PRAWOZNAWSTWA

Józef Nowacki, Zygmunt Tobor

SERIA AKADEMICKA

WYDANIE **6**

Wydawca
Agata Jędrasik

Redaktor prowadzący
Joanna Ołówek

Opracowanie redakcyjne
Anna Wojciechowska

Projekt okładek serii
Wojtek Kwiecień-Janikowski, Przemek Dębowski

prawolubni

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujemy prawo i własność
Więcej na www.legalnakultura.pl
Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2020

ISBN 978-83-8223-384-1
6. wydanie

Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przykopowa 33
tel. 22 535 82 19
e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	13
Wstęp do wstępu.....	17
Wprowadzenie	21
Rozdział 1	
Przepisy prawa	25
1. Rozumienie przepisu prawa	25
2. Sposoby formułowania przepisów prawa	28
2.1. Uwagi o strukturze przepisów prawa	28
2.2. Wartość logiczna przepisów prawa	30
3. Adresaci przepisów prawa	31
4. Rodzaje przepisów prawa	34
4.1. <i>Ius cogens</i> – <i>ius dispositivum</i>	34
4.2. Przepisy nakazujące, zakazujące i uprawniające	35
4.3. Przepisy odsyłające i blankietowe	37
4.4. <i>Lex generalis</i> – <i>lex specialis</i>	40
4.5. Przepisy proste i złożone	41
4.6. Przepisy ogólne i jednostkowe	42
4.7. Przepisy generalne i indywidualne	42
4.8. Przepisy abstrakcyjne i konkretne	42
4.9. Przepisy pierwszego i drugiego stopnia	43
Rozdział 2	
Fakty prawne, skutki prawne	46
1. Fakty prawne	46
1.1. Charakterystyka	46
1.2. Rodzaje faktów prawnych	47
1.3. Orzeczenie sądowe jako fakt prawny	49
2. Skutki prawne	51

3. Obowiązek	53
4. Uprawnienie	54
5. Kompetencje	55
6. Stosunek prawny	57
6.1. Uwagi wstępne	57
6.2. Charakterystyka ogólna stosunku prawnego	58
6.3. Elementy stosunku prawnego	59
6.4. Strony stosunku prawnego	60
6.5. Uprawnienie i obowiązek	61
6.6. Przedmiot stosunku prawnego	63
6.7. Uwagi o konstrukcjach stosunku prawnego	66
7. Sankcje	70
7.1. Sankcje represyjne	70
7.2. Sankcja egzekucyjna	72
8. Nieważność	73

Rozdział 3

Przepis prawny a norma prawna	77
1. Stosunek pojęć: „przepis prawa” – „norma prawna”	77
1.1. Zarys problemu	77
1.2. „Przepis prawa” jako pojęcie wyłączne	78
1.3. Równoznaczność określeń „przepis prawa”, „norma prawna”	80
1.4. Norma prawna jako znaczenie przepisu prawa	81
1.5. Norma prawna jako wypowiedź konstruowana z przepisów prawa	83
1.6. Norma prawna jako „zjawisko” odrębne od przepisów prawa	87
1.7. Wnioski ogólne	92
2. Konwencje dotyczące struktury norm prawnych	93
2.1. Struktury jednoelementowe	93
2.2. Struktury dwuelementowe	94
2.3. Struktury trójelementowe	96
2.4. Konstrukcja norm sprzężonych (podwójnych)	97
2.5. Wypowiedź normatywna (norma) jako ciąg relacji	98
3. Rekapitulacja rozważań	99

Rozdział 4

Prawo	101
1. Czym jest prawo?	101
1.1. Pozytywizm prawniczy – teorie praw natury	102
1.2. Pozytywizm „miękki” – integralna filozofia prawa	105
1.3. Realizm prawny	109
1.4. Wybrane koncepcje prawa końca XX w.	112
1.5. Zamiast podsumowania. Czy to, co deklarujemy, jest tym samym, co robimy w rzeczywistości?	113

Rozdział 5

System prawa	117
1. Generalne akty prawne	117
2. Hierarchia generalnych aktów prawnych	124
3. Gałęzie prawa	129
4. Pojęcie systemu prawa	135
5. Zasady systemu prawa	139
6. Zasady – reguły	143

Rozdział 6

Sposoby powstawania prawa	149
1. O tzw. źródłach prawa	149
2. Stanowienie	152
2.1. Uwagi wstępne	152
2.2. Konstytucja	153
2.3. Ustawa	155
2.3.1. Pojęcie ustawy	155
2.3.2. Ustawa w rozumieniu formalnym i materialnym	159
2.3.3. Procedura ustawodawcza	161
2.4. Inne akty prawne „z mocą ustawy”	165
2.5. Rozporządzenie	166
2.6. Akty wewnętrzne	168
2.7. Inkorporacja i kodyfikacja	168
2.8. Uwagi o działalności prawotwórczej	170
3. Prawo Unii Europejskiej	171
3.1. Zasady prawa UE	171
3.2. Zasady wynikające z prawa międzynarodowego	172
3.3. Zasady ogólne wspólne dla porządków prawnych państw członkowskich UE	172
3.3.1. Pewność prawa	173
3.3.2. Subsydiarność	174
3.3.3. Proporcjonalność	174
3.4. Zasady prawa unijnego wynikające z orzecznictwa TSUE	175
3.4.1. Pierwszeństwo prawa UE	175
3.4.2. Efektywność	176
3.4.3. Jednolite stosowanie	176
3.4.4. Bezpośredni skutek i bezpośrednia stosowalność	177
3.4.5. Niezależność proceduralna	177
3.5. Źródła prawa UE	178
3.5.1. Prawo pierwotne	178
3.5.2. Prawo wtórne	178
3.5.2.1. Rozporządzenia	179
3.5.2.2. Dyrektywy	179

3.5.2.3. Decyzje	180
3.5.2.4. Zalecenia i opinie	180
3.6. Konstytucja RP wobec prawa międzynarodowego i prawa UE	180
3.7. Orzeczenie do samodzielnej analizy w sprawie Doliny Rospudy, C-193/07 R	182
4. Prawo zwyczajowe	183
5. Prawo precedensowe	186
6. Umowa	188
7. Religia	189

Rozdział 7

Dostęp do informacji prawnej	193
1. Wstęp	193
2. Publiczne bazy aktów prawnych	197
2.1. Dzienniki urzędowe	197
2.2. ISAP – Internetowy System Aktów Prawnych	198
2.3. Baza aktów UE (EUR-Lex)	200
3. Bazy orzeczeń	202
3.1. Baza orzeczeń Trybunału Konstytucyjnego	203
3.2. Baza orzeczeń Sądu Najwyższego	204
3.3. Centralna Baza Orzeczeń Sądów Administracyjnych	206
3.4. Portal Orzeczeń Sądów Powszechnych	207
3.5. Archiwum interpretacji podatkowych	209
3.6. Baza orzecznictwa sądów europejskich INFOCURIA	210
4. Biuletyn Informacji Publicznej	212
5. Bazy materiałów legislacyjnych	214
5.1. Strona Sejmu	215
5.1.1. „Druki sejmowe”	216
5.1.2. „Proces legislacyjny”	216
5.1.3. Zakładka „Posiedzenia Sejmu”	217
5.1.4. Zakładka „Telewizja sejmowa”	217
5.1.5. Zakładka „Archiwum”	218
6. Baza Rządowy Proces Legislacyjny	218
7. BIP na wybranym przykładzie	220
8. Bazy literatury prawniczej	221
8.1. Polska Bibliografia Prawnicza 1965–2015	221
8.2. Westlaw i HeinOnline	221
9. Komercyjne bazy informacji prawnej	222

Rozdział 8

Obowiązywanie prawa	226
1. Pojęcie obowiązywania	226
2. Kontrowersje związane z obowiązywaniem norm prawa stanowionego	231

3. Zakresy obowiązywania	232
3.1. Terytorialny zakres obowiązywania	232
3.2. Personalny zakres obowiązywania	234
3.3. Temporalny zakres obowiązywania	236
3.3.1. Nabycie mocy obowiązującej	236
3.3.2. Utrata mocy obowiązującej	242

Rozdział 9

Stosowanie prawa, decyzje w procesie stosowania prawa	247
1. Co w istocie oznacza termin „stosowanie prawa”?	247
1.1. Rozumienie „stosowania prawa”	247
1.2. Modele stosowania prawa	248
1.3. Typy stosowania prawa	250
1.4. Ideologie stosowania prawa	251
2. Jaki charakter mają czynności przeprowadzane w procesie stosowania prawa?	255
2.1. Decyzje w procesie stosowania prawa	255
2.2. Przykład z orzecznictwa do samodzielnej analizy (rola ocen w toku kwalifikacji stanu faktycznego)	260
2.3. Luzy decyzyjne w procesie stosowania prawa	261

Rozdział 10

Argumentacja w procesie stosowania prawa	268
1. Jakie znaczenie w procesie stosowania prawa ma argumentacja prawnicza	268
1.1. Kompetencja argumentacyjna prawnika	268
2. Narzędzia argumentacyjne	269
2.1. Reguły inferencyjne (reguły wnioskowań prawniczych)	270
2.1.1. „Zupełność” prawa i problem „luk w prawie”	271
2.1.2. <i>Argumentum a simili</i> – <i>Argumentum a contrario</i>	272
2.1.3. Relacja <i>argumentum a simili</i> (wnioskowanie <i>per analogiam</i>) – <i>argumentum a contrario</i>	277
2.1.4. Wskazówki dotyczące wyboru argumentacji w przypadkach nieunormowanych	278
2.1.5. <i>Argumentum a fortiori</i>	279
2.1.6. Wnioskowanie „z celu na środki” (dyrektywy instrumentalnego nakazu i zakazu)	280
2.2. Toposy prawnicze (topiki prawnicze)	284
2.3. Reguły kolizyjne	286
2.3.1. Reguła hierarchiczności (<i>lex superior derogat legi inferiori</i>)	286
2.3.2. Reguły rozstrzygające kolizje przepisów zajmujących to samo miejsce w hierarchii	287

2.3.2.1. Reguła szczególności (<i>lex specialis derogat legi generali</i>)	287
2.3.2.2. Reguła chronologiczności (<i>lex posterior derogat legi priori</i>)	288
2.3.3. Kolejność wyboru reguł kolizyjnych	289
3. Przedstawione orzeczenia raz jeszcze (kompetencja argumentacyjna prawnika)	294

Rozdział 11

Wykładnia prawa	297
1. Orzeczenie	297
2. Różne rozumienia pojęcia „interpretacja”	299
3. Tradycyjne ujęcie wykładni	300
3.1. Wykładnia językowa	300
3.2. Wykładnia systemowa	305
3.3. Wykładnia celowościowa	306
4. Krytyka ujęcia tradycyjnego	307
5. Sytuacje interpretacyjne	309
5.1. Wieloznaczność	309
5.2. Nieostrość	310
5.3. Znaczenie literalne czy jakieś inne?	311
6. Sposoby ustalania intencji	312
7. Rodzaje wykładni	313
7.1. Wykładnia językowa i pozajęzykowa	313
7.2. Wykładnia rozszerzająca i zwężająca	314
7.3. Moc wiążąca wykładni	314
8. Orzeczenie raz jeszcze	316

Rozdział 12

Sposoby posługiwania się terminem „prawo”. Prawo a wartości	318
1. Prawo pozytywne	319
2. Prawo przedmiotowe – prawo podmiotowe	321
2.1. Prawo przedmiotowe	321
2.2. Prawo podmiotowe	321
2.2.1. Prawo podmiotowe a uprawnienie	321
2.2.2. Teorie praw podmiotowych	323
2.3. Stosunek prawa podmiotowego do prawa przedmiotowego	325
2.3.1. Koncepcje pierwotności praw podmiotowych	325
2.3.2. Koncepcje pierwotności prawa przedmiotowego	326
2.3.3. Teorie negujące istnienie praw podmiotowych	326
3. Prawo a wartości	328
3.1. Czy pomiędzy prawem a wartościami istnieją powiązania?	328
3.2. Wartości wyrażone przez prawo (wybrane przykłady)	330

3.2.1. Godność	330
3.2.2. Dobro	331
3.2.3. Sprawiedliwość	333
3.2.4. Pewność prawa	336
3.2.5. Wartości państwa prawnego	337
3.2.6. Prawda	342
4. Konflikty wartości – proporcjonalność	343

Rozdział 13

Socjologia prawa	348
1. Źródła, historia rozwoju socjologii prawa oraz przedmiot badań i definicja	349
2. Definicja socjologii prawa, przedmiot badań	350
3. Socjologiczne koncepcje prawa	352
3.1. Prawo jako fakt społeczny – prawo żywe (<i>living law</i>)	354
3.2. <i>Law in action</i> : norma prawa pozytywnego + instytucjonalny kontekst organizacyjny	357
3.2.1. Realizm prawniczy	358
3.2.2. Instytucjonalno-organizacyjny wymiar prawa	359
3.3. Prawo pozytywne + kultura prawna (postawy wyrażające wartości)	360
3.4. Prawo jako przeżycie psychologiczne (L. Petrażycki)	363
3.5. Prawo jako suma reguł prawa oficjalnego i nieoficjalnego (A. Podgórecki)	365
3.5.1. Prawo oficjalne i prawo nieoficjalne	365
3.5.2. Relacja prawa oficjalnego i nieoficjalnego	366
4. Podsumowanie	367

Rozdział 14

Etyka zawodowa	370
1. Etyka prawnicza	371
2. Problem odrębności etyki zawodowej	372
3. Problem formalizacji etyki zawodowej	376
4. Etyka zawodów prawniczych	378
4.1. Etyka adwokacka i etyka radców prawnych	378
4.2. Etyka notarialna	384
4.3. Etyka komornicza	386
4.4. Etyka prokuratorska	387
4.5. Etyka sędziowska	390
5. Etyka administracji publicznej	392

Zamiast zakończenia. Prawo w świecie mitów, czyli o tym, dlaczego prawnicy nie są „bogami”...	395
--	-----

Dla zainteresowanych i nie tylko...

Pozycje polecane do samodzielnej lektury	399
---	-----

WYKAZ SKRÓTÓW

1. Źródła prawa

k.c.	– ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. z 2019 r. poz. 1145)
k.k.	– ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. z 2020 r. poz. 1444)
k.k.w.	– ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. z 2020 r. poz. 523)
Konstytucja RP	– ustawa z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm. i sprost.)
k.p.	– ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy (Dz. U. z 2020 r. poz. 1320)
k.p.a.	– ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (Dz. U. z 2020 r. poz. 256)
k.p.c.	– ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. z 2019 r. poz. 1460)
k.p.k.	– ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. z 2020 r. poz. 30)
k.r.o.	– ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. z 2020 r. poz. 1359)
k.w.	– ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz. U. z 2019 r. poz. 821)
p.p.s.a.	– ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r. – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (Dz. U. z 2019 r. poz. 2325)
p.w.k.c.	– ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 94 z późn. zm.)
TFUE	– Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana Dz. Urz. UE C 202 z 2016 r., s. 47)
TUE	– Traktat o Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana Traktatu o Unii Europejskiej i Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, Dz. Urz. UE C 326 z 2012 r., s. 1)

2. Organy orzekające

NSA	– Naczelny Sąd Administracyjny
SA	– sąd apelacyjny
SN	– Sąd Najwyższy
TK	– Trybunał Konstytucyjny

TSUE	– Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej
WSA	– wojewódzki sąd administracyjny

3. Czasopisma

Dz. U.	– Dziennik Ustaw
Dz. Urz.	– Dziennik Urzędowy
M.P.	– Monitor Polski
ONSA	– Orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego
OSN	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego
OSP	– Orzecznictwo Sądów Polskich
OTK	– Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
PiP	– Państwo i Prawo
POP	– Przegląd Orzecznictwa Podatkowego
St. Praw.	– Studia Prawnicze
St. Pr.-Ek.	– Studia Prawno-Ekonomiczne
RPEiS	– Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
RPiE	– Ruch Prawniczy i Ekonomiczny

4. Inne

art.	– artykuł
cyt.	– cytat, cytowana (-e, -y)
cz.	– część
itp.	– i tym podobne
lit.	– litera
m.in.	– między innymi
niepubl.	– niepublikowany
nin.	– niniejszy
np.	– na przykład
nr	– numer
orz.	– orzeczenie
pkt	– punkt
por.	– porównaj
post.	– postanowienie
poz.	– pozycja
pr. zbior.	– praca zbiorowa
publ.	– publikowana (-e, -y)
r.	– rok
red.	– redakcja
rozdz.	– rozdział
rozp.	– rozporządzenie
s.	– strona (-y)
tj.	– to jest

tzn.	– to znaczy
tzw.	– tak zwana (-e, -y)
uchw.	– uchwała
ust.	– ustęp
uw.	– uwaga (-i)
wyd.	– wydanie
wyr.	– wyrok
w zw.	– w związku
zarz.	– zarządzenie
ze zm.	– ze zmianami
zd.	– zdanie
zm.	– zmiana (-y)
zob.	– zobacz

WSTĘP DO WSTĘPU...

(wprowadzenie do piątego wydania)

Oddajemy do rąk studentów piąte – poprawione – wydanie klasycznego już podręcznika *Wstęp do prawoznawstwa*, autorstwa prof. dr. hab. Józefa Nowackiego i prof. dr. hab. Zygmunta Tobora, który od dziesięcioleci, służąc studentom, „wyksztalił” pokolenia prawników i pracowników administracji.

Pan Profesor Józef Nowacki odszedł 14 sierpnia 2005 r. Jego dzieło nadal żyje i jest wykorzystywane w procesie dydaktycznym. Jednakże świat podąża naprzód, zmienia się prawo, pojawiają się nowe poglądy i koncepcje teoretycznoprawne, twierdzenia – dawniej niekwestionowane, w dzisiejszych czasach są poddawane krytycznej ocenie. Dlatego też po upływie 10 lat od śmierci Profesora Józefa Nowackiego podjęliśmy się przygotowania nowego, zmodyfikowanego wydania podręcznika.

Pewne rozdziały zostały napisane na nowo, niektóre zostały poprawione, pojawiły się nowe zagadnienia, które wcześniej w książce były nieobecne (np. socjologia prawa, etyka prawnicza, prawo europejskie).

Cieszymy się, że udział w tym przedsięwzięciu wzięli uczniowie Profesora Józefa Nowackiego. Wszyscy autorzy, którzy przyjęli zaproszenie, starali się „dołożyć cegiełkę do wspólnego dzieła”, podejmując te zagadnienia, które stanowią przedmiot ich naukowych i zawodowych zainteresowań.

Każdego roku, w toku procesu dydaktycznego, pojawiają się trzy pytania, na które zawsze cierpliwie odpowiadamy młodym adeptom, przekraczającym progi wydziału prawa. Tym razem postanowiliśmy odpowiedzieć na nie we „Wstępie do wstępu...”, aby nie powtarzać kolejny raz kwestii, które wydają się nam oczywiste.

Pytanie, które najczęściej pojawia się w trakcie pierwszego spotkania ze studentami, odnosi się do tego, czym jest prawoznawstwo i do czego ten przedmiot jest potrzebny studentowi (oczywiście poza tym, by można było przeprowadzić kolejny egzamin).

Prawoznawstwo najczęściej charakteryzuje się jako całość wiedzy o prawie; terminem tym określa się także wszelkie dostatecznie rozwinięte i usystematyzowane wypowiedzi na temat prawa. Znanie jest powiedzenie: „zanim nauczysz się latać, musisz najpierw nauczyć się chodzić” – idąc tym tokiem rozumowania: „aby poznać prawo, najpierw musisz wstąpić w jego progi”. Wstęp do prawoznawstwa ma na celu zapoznanie osoby wkraczającej w świat prawa z podstawowymi pojęciami nauk prawnych i uzyskanie przezeń umiejętności praktycznej aplikacji zdobytej wiedzy. Ma on także pomóc w uzyskaniu przez czytelnika umiejętności analizowania i rozumienia zjawisk prawnych, a w szczególności dostrzegania i rozwiązywania podstawowych problemów prawnych, przede wszystkim umiejętności stosowania i interpretacji prawa. Przedmiot zainteresowania wstępu do prawoznawstwa stanowią podstawowe problemy nauki prawa. W kolejnych rozdziałach niniejszej książki przedstawiono zarówno zagadnienia, które w szerszym zakresie będą omawiane w ramach dyscyplin dogmatycznoprawnych (np. fakt prawny, czynność prawna, zdolność prawna, zdolność do czynności prawnych), jak również zagadnienia podejmowane współcześnie w ramach teorii i filozofii prawa (np. prawo pozytywne – prawo naturalne, normatywizm, koncepcja reguł i zasad prawa R. Dworkina i R. Alexy’ego). Analiza zagadnień omawianych w podręczniku zostaje dokonana w kontekście obowiązujących przepisów prawa i praktyki orzeczniczej.

W toku zajęć wielu studentów nurtuje myśl, dlaczego podręcznik napisany jest takim „trudnym” językiem.

Zgadza się z poglądem, że język opracowania nie jest łatwy, ale czy język wspólnoty prawników jest prosty i zrozumiały dla każdego? Czy każdy, nawet ten, kto nie ma odpowiedniego poziomu kompetencji językowych, może brać udział w dyskursie prowadzonym w ramach wspólnoty? W naszym przekonaniu zarówno język opracowania, jak i zaproponowany sposób przedstawienia problematyki mają możliwie najlepiej służyć edukacji przyszłego prawnika. Dlatego nie staramy się narzucić czytelnikowi naszego punktu widzenia, sprowadzając *Wstęp do prawoznawstwa* do elementarza, w którym przedstawiono wymagające poznania formułki. Książka nie jest zatem przeznaczona dla tych, którzy poszukują prostych rozwiązań i jedynie słusznych odpowiedzi. W przekonaniu autorów podręcznika podstawową umiejętnością, którą ma nabyć prawnik, jest zdolność dostrzegania problemów i ich rozwiązywania przez szukanie odpowiedzi i przedstawianie argumentacji na ich rzecz. Przedstawiając wiele zagadnień z zakresu teorii i dogmatyki prawa, wskazujemy różne stanowiska, które można zająć w danej materii, analizujemy argumenty na ich rzecz. Zadajemy pytania: czy powszechnie przyjęte stereotypy, bezkrytycznie akceptowane w *mainstreamie*, zasługują na uznanie? Czy można przedstawić i uzasadnić odmienne stanowisko teoretyczne? W efekcie tego czytelnik sam musi wybrać pogląd, który w jego ocenie jest bardziej przekonująco uzasadniany w nauce prawa i drogę teoretycznoprawną, którą zamierza podążać.

W końcu przed kolokwium bądź egzaminem niektórzy pytają, czy student musi nauczyć się treści podręcznika na pamięć.

Celem, który przyświecał autorom podręcznika, nie jest realizacja słynnej „formuły 3 z”, zgodnie z którą podręcznik jest po to, aby po „zakuciu” (często odbywa się to niestety w trakcie jednego dnia) i „zdaniu” (na co trzeba poświęcić także jeden dzień), jak najszybciej „zapomnieć”, wyrzucając z pamięci wyuczone na pamięć treści (najlepiej także w trakcie jednego dnia). Naszym zamierzeniem jest wykształcenie w młodym adepcie, który przekroczył jakże zdradliwe bramy świata zjawisk prawnych, pewnych „intuicji”, pozwalających swobodnie poruszać się w jakże zagmatwanym świecie prawa. Te „intuicje”, stanowiące efekt posiadanej wiedzy, odróżniają osobę będącą członkiem wspólnoty prawników od osoby, która potrafi tekst prawny jedynie „czytać”. Współczesne prawo jest zmieniane tak często (tzw. zalew legislacji), że do lamusa można odłożyć przekonanie, iż każdy obywatel po przeczytaniu tekstu przepisów potrafi odpowiedzieć na każde pytanie dotyczące prawa. Jednakże prawnik posiadający owe „intuicje”, niezależnie od tego, który akt prawny będzie stanowił przedmiot jego analizy i ile razy będzie się zmieniał jego tekst, zawsze poradzi sobie w gąszczu obowiązujących przepisów prawna. Zaś „zakuwanie” bez zrozumienia na pamięć treści zawartych w podręczniku, efektem czego ma być nauczanie się na pamięć kilku regulek, na pewno temu celowi nie służy. W naszym przekonaniu nowe wydanie podręcznika realizuje przedstawione zamierzenia, które przyświecały autorom od jego pierwszego wydania.

Pan Profesor Józef Nowacki zwykł mawiać, że podręcznik *Wstęp do prawoznawstwa* nie jest „czytanką” i za taką nie może być uznawany. Wierzymy, że kontynuując dzieło Pana Profesora, udało nam się tę myśl zachować.

Katowice, 8 lutego 2016 r.

Sławomir Tkacz
Zygmunt Tobor

WPROWADZENIE*

O tym, co należy wiedzieć przed przystąpieniem do lektury podręcznika

W nauce podstawowe znaczenie ma rozróżnienie wypowiedzi mających wartość logiczną od wypowiedzi, które tej wartości nie posiadają. Tak więc należy wyróżnić zdania, czyli wypowiedzi posiadające wartość logiczną, oraz pozostałe rodzaje wypowiedzi.

Termin „zdanie” w języku potocznym obejmuje takie wypowiedzi, jak: zdania oznajmujące, zdania pytające czy zdania rozkazujące. Wartość logiczna przysługuje jednak tylko zdaniom oznajmującym i w niniejszym podręczniku będziemy używać terminu „zdanie” w takim właśnie rozumieniu. Zdanie w sensie logicznym wyraża sąd, tzn. jakąś myśl odnoszącą się w sposób sprawozdawczy do jakiegoś stanu rzeczy¹. Może np. stwierdzać, że dany przedmiot ma taką a taką cechę, że należy do pewnej klasy przedmiotów, że między danymi przedmiotami zachodzi określony stosunek itp. Zdanie jest prawdziwe, gdy istnieje stan rzeczy, którego istnienie to zdanie stwierdza, jest zaś fałszywe, gdy ten stan rzeczy nie istnieje². Do kategorii zdań należą więc takie wypowiedzi, jak np. „Śnieg jest biały” (zdanie prawdziwe) bądź „Wszystkie koty są czarne” (zdanie fałszywe). Zdaniem prawdziwym będą też następujące wypowiedzi o prawie: „Ustawa o szczególnej odpowiedzialności karnej została opublikowana w Dzienniku Ustaw Nr 23 z 1985 r.”, „Część ogólna kodeksu karnego zawiera 116 artykułów”.

Wśród wypowiedzi niemających wartości logicznej trzeba wyróżnić przede wszystkim dyrektywy i oceny.

Do dyrektyw zaliczane są wypowiedzi, które określa się takimi nazwami, jak: norma, przepis, zasada, reguła, wskazówka, rada, zalecenie, sugestia itp.³ Wszystkie te

* Autorem „Wprowadzenia” jest prof. dr hab. Zygmunt Tobor.

¹ K. Ajdukiewicz, *Logika pragmatyczna*, Warszawa 1974, s. 28.

² Na temat prawdziwości wypowiedzi por. np. A. Tarski, *Pojęcie prawdy w językach nauk dedukcyjnych*, w: *Prace Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Wydział III*, Warszawa 1933, nr 34.

³ Por. np. A. Ross, *Directives and Norms*, London 1968, s. 60.

dyrektywy to skonwencjonalizowane akty werbalne wpływania na zachowanie się ludzi⁴. Od innych dyrektyw normy (przepisy)⁵ odróżniają się tym, że są aktami oddziaływań stanowczych. W życiu codziennym spotykamy się z wieloma normami w rodzaju: „miłuj bliźniego”, „szanuj starszych” itp.

W tekstach prawa występują wypowiedzi typu: „Termin oznaczony w dniach kończy się z upływem ostatniego dnia”⁶, „Po wysłuchaniu głosów stron sąd niezwłocznie przystępuje do narady”⁷, „Kto kradnie z włamaniem, podlega karze...”⁸. Ponieważ wypowiedzi te są umieszczane w aktach normatywnych, to mimo swojego oznajmującego trybu stanowią bez wątpienia przepisy (normy). Można je łatwo przekształcić w wypowiedzi: „Jest nakazane, żeby...”. Wypowiedzi te użyte jednak w sprawozdaniu sądowym będą zdaniami opisowymi.

Co powoduje, że przytoczone wypowiedzi raz bywają traktowane jako normy, a innym razem jako zdania opisowe? Niewątpliwie występuje tu odmienność spełnianych funkcji. Przepisy nie opisują zachowania, ale wskazują, jakie zachowanie powinno nastąpić. Główną funkcją norm jest wpływanie na zachowanie się ludzi. Dalsze różnice natury semantyczno-syntaktycznej wzbudzają wśród teoretyków prawa liczne kontrowersje⁹. Pomimo tych rozbieżności możemy stwierdzić, że przepisy, nie pełniąc funkcji opisowej, w kategoriach prawdy lub fałszu nie mogą być kwalifikowane.

Wypowiadane przez nas zdania służą zazwyczaj do wyrażania przekonania, że tak a tak jest. Natomiast oceny wyrażają naszą aprobatę lub dezaprobatę pewnego stanu rzeczy. Gdy mówimy np. o pewnym wyroku, że został wydany przez sąd okręgowy, że jego uzasadnienie sformułowano na pięciu stronach, że w stosunku do niego strony wniosły środki odwoławcze, to formułujemy zdania. Jeżeli jednak powiemy, że wyrok ten był rażąco niesprawiedliwy, niesłuszny lub nieskuteczny, to dokonujemy oceny.

Wypowiadane oceny rzadko są jedynie ekspresją naszych upodobań czy preferencji. Podstawową cechą tego rodzaju wypowiedzi jest pewne odniesienie do akceptowanych standardów czy kryteriów. Spełnianie lub niespełnianie przez oceniane przedmioty przyjmowanych standardów powoduje, że zajmujemy w stosunku do nich postawę za lub przeciw. Wypowiedź wyrażająca postawę za lub przeciw może być użyta z zamiarem rekomendowania, zalecania, chwalenia, ganienia, skrytykowania itp. ocenianego przedmiotu.

⁴ Por. K. Opalek, *Z teorii dyrektyw i norm*, Warszawa 1974, s. 152 i n.

⁵ Na temat relacji przepis – norma por. rozdz. 2.

⁶ Por. art. 111 § 1 k.c.

⁷ Por. art. 408 k.p.k.

⁸ Por. art. 279 k.k.

⁹ Problematykę tę omawia K. Opalek, *Z teorii dyrektyw i norm*, s. 25 i n.

Jak już podkreślano, wypowiedź jest prawdziwa (fałszywa), gdy opisuje jakiś stan rzeczy zgodnie (niezgodnie) z rzeczywistością. Jeżeli jakaś wypowiedź niczego nie opisuje, ale wyraża jedynie naszą aprobatę lub dezaprobatę, to kwalifikować jej w kategoriach prawdy lub fałszu nie możemy. Stąd też zarówno oceny, jak i normy należą do klasy wypowiedzi nonkognitywnych, czyli takich, które nie mają wartości poznawczej¹⁰.

Tradycyjny jest podział na oceny zasadnicze (właściwe) i instrumentalne (celowościowe, utylitarne)¹¹. W ocenach zasadniczych oceniamy dany przedmiot „dla niego samego”, bez względu na jego relację do innych przedmiotów. Oceny instrumentalne to takie, w których oceniamy dany przedmiot jako „dobry środek”, „środek do dobrego”, „dobry środek do dobrego” czy też ze względu na skutki, które powoduje¹².

Rozróżnienie zdań (w sensie logicznym), przepisów (norm) i ocen odgrywa ważną rolę w nauce prawa, gdyż stanowi podstawę wyróżnienia wielu języków związanych z prawem, takich jak język tekstów prawnych, praktyki stosowania i interpretacji prawa, dogmatyki prawa czy też język potocznego dyskursu prawnego¹³.

¹⁰ Por. np. Ch.L. Stevenson, *Facts and Values*, New Haven–London 1963, s. 153–174; M. Ossowska, *Podstawy nauki o moralności*, Warszawa 1963, s. 96–168.

¹¹ Por. np. M. Ossowska, *O dwóch rodzajach ocen*, Kwartalnik Filozoficzny 1946, t. XVI, z. 2–4; J. Lande, *O ocenach*, Kwartalnik Filozoficzny 1948, t. XVII, z. 3–4; T. Kotarbiński, *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1961, s. 442–445.

¹² O typach ocen instrumentalnych por. Z. Tobor, *Charakterystyka ocen instrumentalnych i instrumentalne oceny przepisów prawnych*, Katowice 1986.

¹³ Por. np. K. Opalek, *Zagadnienia teorii prawa i teorii polityki*, Warszawa 1986, s. 93.

Rozdział 1

PRZEPISY PRAWA*

1. Rozumienie przepisu prawa

Przepisy prawa są ustanawiane mocą tzw. **generalnych normatywnych aktów prawnych** (mocą konstytucji, ustaw, rozporządzeń), są wypowiedziami językowymi „zastanymi” przez nas w tekstach ustaw i innych aktów prawnych¹⁴.

Oto przykładowo przytoczone charakterystyki przepisu prawa, podawane w różnych opracowaniach prawniczych:

- 1) „Przepis prawa to jednostka redakcyjna aktu prawotwórczego”¹⁵;
- 2) „Przepis prawny to część aktu prawnego wyodrębniona przez prawodawcę jako artykuł, paragraf lub w innej postaci”¹⁶;
- 3) „Od normy prawnej należy odróżnić przepis prawny, tj. zawartą w akcie normatywnym wypowiedź wyodrębnioną w pewną zamkniętą całość (artykuły, paragrafy, ustępy czy nawet zdania)”¹⁷;
- 4) „Przepisem prawa jest stanowiący całość gramatyczną (...) zwrot językowy zawarty w tekście aktu normatywnego. Poszczególne artykuły lub paragrafy aktu normatywnego zawiera jeden albo kilka przepisów prawa”¹⁸;
- 5) „Przez wyrażenie «przepis prawny» rozumie się tu «wypowiedź zdaniokształtną tekstu zasadniczego jakiegoś aktu prawnego, braną od kropki do kropki, i to niezależnie od ilości orzeczeń w niej występujących» (...)”¹⁹.

* Autorem rozdziału 1 „Przepisy prawa” jest prof. dr hab. Józef Nowacki. Rozdział przejrzał i uzupełnił dr hab. Sławomir Tkacz.

¹⁴ A. Peczenik, *Struktura normy prawnej*, St. Praw. 1968, nr 20, s. 20.

¹⁵ A. Łopatka, *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 1975, s. 192.

¹⁶ *Mała Encyklopedia Prawa*, Warszawa 1959, s. 545.

¹⁷ A. Wolter, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1967, s. 72.

¹⁸ S. Grzybowski, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1974, s. 54.

¹⁹ M. Zieliński, *Interpretacja jako proces dekodowania tekstu prawnego*, Poznań 1972, s. 24.

Mimo odmienności samych sformułowań charakterystyki te trafnie wskazują na pewne cechy przepisu prawa. Nie ma np. rozbieżności merytorycznych między określeniem przepisu prawa jako jednostki redakcyjnej tekstu prawnego a określeniem go jako artykułu lub paragrafu tego tekstu, gdyż właśnie artykuły, paragrafy, punkty, litery są owymi jednostkami redakcyjnymi (nazywanymi również jednostkami systematyzacyjnymi aktu prawnego). Dany artykuł lub paragraf najczęściej zawiera tylko jedną wypowiedź zdaniokształtną, zaczynającą się dużą literą i kończącą się kropką²⁰, ale bywa i tak, że obejmuje ona nawet kilka takich właśnie wypowiedzi zdaniokształtnych²¹. Dlatego i na ten ostatni aspekt zwrócono uwagę w określeniach podanych na czwartym i piątym miejscu.

Przytoczone charakterystyki świadczą zarazem o rozbieżnościach dotyczących rozumienia przepisu prawa. Jedni przepisem prawa nazywają wszystkie, łącznie brane, wypowiedzi zdaniokształtne zawarte w danym artykule albo paragrafie²², inni nazywają tak każdą z osobna zdaniokształtną wypowiedź, zaczynającą się dużą literą i kończącą się kropką, niezależnie od ich liczby w danym artykule lub paragrafie²³.

Każde doprecyzowanie znaczenia nazwy i ostre wytyczenie jej zakresu jest cenne, ale rozbieżność, o której tu mówimy, praktycznie trudności nie przysparza. Kontekst danej wypowiedzi zawsze bowiem wskazuje, czy mówiącemu lub piszącemu chodzi w danym wypadku o wszystkie postanowienia zawarte w określonym artykule lub paragrafie, czy też tylko o jedną ze zdaniokształtnych wypowiedzi, jakie tam się znajdują.

Można zwrócić uwagę na jeszcze jedną kwestię związaną z rozumieniem nazwy „przepis prawa”, nie najważniejszą wprawdzie, ale zapewne dobrze będzie i z niej

²⁰ Oto przykłady tego rodzaju przepisów, zaczerpnięte z Kodeksu cywilnego: „Art. 777 § 1. Za bagaż, który podróżny przewozi ze sobą, przewoźnik ponosi odpowiedzialność tylko wtedy, gdy szkoda wynikła z winy umyślnej lub rażącego niedbalstwa przewoźnika. § 2. Za bagaż powierzony przewoźnikowi, przewoźnik ponosi odpowiedzialność według zasad przewidzianych dla przewozu rzeczy”; przykład z Kodeksu karnego: „Art. 255 § 2. Kto publicznie nawołuje do popełnienia zbrodni, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3”.

²¹ Por. np. art. 141 § 1 k.r.o.: „Ojciec nie będący mężem matki obowiązany jest przyczynić się w rozmiarze odpowiadającym okolicznościom do pokrycia wydatków związanych z ciążą i porodem oraz kosztów trzymiesięcznego utrzymania matki w okresie porodu. Z ważnych powodów matka może żądać udziału ojca w kosztach swego utrzymania przez czas dłuższy niż trzy miesiące. Jeżeli wskutek ciąży albo porodu matka poniosła inne konieczne wydatki lub szczególne straty majątkowe, może ona żądać, ażeby ojciec pokrył odpowiedzialną część tych wydatków lub strat. Roszczenia powyższe przysługują matce także w wypadku, gdy dziecko urodziło się nieżywe”.

²² *Mała Encyklopedia Prawa*, s. 545; S. Szer, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 1967, s. 75; F. Studnicki, *Wzór zachowania się, wzór postępowania i norma*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze, z. 8, Kraków 1961, s. 28 i n.

²³ S. Ehrlich, *Wstęp do nauki o państwie i prawie*, Warszawa 1971, s. 96; S. Grzybowski, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, s. 54; M. Zieliński, *Interpretacja jako proces dekodowania tekstu prawnego*, s. 24; Z. Ziemiński, *Przepis prawny a norma prawna*, RPiE 1960, z. 1, s. 105 oraz inni, tutaj niepowoływani autorzy.

zdać sobie sprawę. Otóż niektórzy autorzy charakteryzują przepis prawa jako fragment normatywnego aktu prawnego, którym niekiedy jest artykuł lub paragraf, niekiedy zaś punkt lub nawet litera²⁴. Gdy nazwa „przepis prawa” jest odnoszona do tych postanowień, które zostały zawarte w ramach jednego punktu (albo litery), wtedy tyle mamy mieć przepisów prawa, ile owych punktów czy liter zostało wyodrębnionych w danym artykule albo paragrafie²⁵. Można oczywiście nazwę „przepis prawa” odnosić do postanowień ograniczonych ramami jednego punktu lub litery jako fragmentu artykułu lub paragrafu, ale dla tych, którzy przepisem prawa nazywają zdaniokształtną wypowiedź zamieszczoną w tekście prawnym, będą to jedynie fragmenty przepisu, gdyż postanowienia objęte daną literą czy punktem z reguły nie są całymi wypowiedziami zdaniokształtnymi, lecz tylko ich fragmentami²⁶.

Przykładowo zacytowane na wstępie niniejszego rozdziału określenia przepisu prawa (oraz wiele innych, spotykanych w piśmiennictwie, a tutaj nieprzytoczonych) nie zawierają jego wystarczającej charakterystyki. Nie są to charakterystyki pełne. Wszystkie one pomijają bowiem cechę najważniejszą – to, że każdy przepis prawa jest **regułą zachowania**. Wszelkie przepisy, oczywiście z przepisami prawa włącznie, są wypowiedziami wskazującymi sposób postępowania, są wypowiedziami „przepisującymi”, jak postępować (stąd i nazwa „przepis”) – są więc regułami zachowania. Każdy przepis jest „wskazówką”, „regułą” zachowania i takie znaczenia ma słowo „przepis” w językach naturalnych, niezależnie od dziedziny, jakiej dotyczy. Stąd też mówi się o przepisach gramatycznych, lekarskich, kościelnych, prawnych i innych²⁷.

²⁴ Por. np. S. Szer, *Prawo cywilne...*, s. 75: „Przepis prawny występuje w akcie normatywnym jako określony tekst, np. jako artykuł, paragraf, ustęp, zdanie, litera, punkt (...)”; o „najmniejszym fragmencie tekstu ustawy” pisze np. Z. Ziemiński, *Przepis prawny...*, s. 105.

²⁵ Por. np. art. 956 k.c.: „Nie może być świadkiem przy sporządzaniu testamentu: 1) kto nie ma pełnej zdolności do czynności prawnych; 2) niewidomy, głuchy lub niemy; 3) kto nie może czytać i pisać; 4) kto nie włada językiem, w którym spadkodawca sporządza testament; 5) skazany prawomocnie wyrokiem sądowym za fałszywe zeznania”. Oto inny jeszcze przykład omawianego sposobu ujęcia postanowień prawa, zaczerpnięty z ustawy z dnia 27 lipca 2005 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym (tekst jedn.: Dz. U. z 2012 r. poz. 572 z późn. zm.): „Art. 63.1. W skład konwentu uczelni publicznej, z wyłączeniem publicznej uczelni zawodowej, mogą wchodzić przedstawiciele: 1) organów samorządu terytorialnego i zawodowego; 2) instytucji i stowarzyszeń naukowych, zawodowych oraz twórczych; 3) organizacji pracodawców oraz jeżeli statut tak stanowi, organizacji samorządu gospodarczego; 4) przedsiębiorców i instytucji finansowych; 5) uczelni”.

²⁶ Por. np. ust. 1 pkt 1 art. 63 ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym, przytoczony w poprzednim przypisie. Same postanowienia ust. 1 pkt 1 (słowa: „organów samorządu terytorialnego i zawodowego”) trudno nazwać przepisem, gdyż sensowna, zdaniokształtna całość tworzy dopiero wypowiedź, że w skład konwentu uczelni publicznej mogą wchodzić w szczególności przedstawiciele (ust. 1) organów samorządu terytorialnego i zawodowego (pkt 1).

²⁷ Por. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, t. 5, Warszawa 1952, s. 162; *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 7, Warszawa 1965, s. 329–330; przepis to „przykaz” – por. S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 4, Warszawa 1951, s. 568.

Gdy dana wypowiedź nie wskazuje sposobu postępowania, gdy nie formułuje reguły zachowania, po prostu nie jest wypowiedzią mającą cechy przepisu. Ponieważ cechą każdego przepisu, w tym również przepisu prawa, jest to, że jest on regułą postępowania, nie można cechy tej pomijać w podawanych charakterystykach czy określeniach przepisu prawa.

Podsumowując, można powiedzieć, że **przepis prawa** to zdaniokształtny zwrot językowy wskazujący bądź narzucający sposób postępowania (a więc będący regułą postępowania), formalnie wyodrębniony w tekście prawnym jako artykuł, paragraf, ustęp lub jako zdaniokształtny fragment artykułu, paragrafu albo ustępu.

2. Sposoby formułowania przepisów prawa

2.1. Uwagi o strukturze przepisów prawa

Obecnie zwrócimy uwagę na to, jak są formułowane przepisy prawa i jaka struktura jest im nadawana.

Najogólniej biorąc, można powiedzieć, że nadawana jest im postać zdaniokształtnej wypowiedzi składającej się z dwu członów: poprzednika i następnika²⁸.

Jeden z tych członów, **poprzednik**, wymienia, wskazuje lub określa „okoliczności”, z którymi należy wiązać skutki prawne, „okoliczności”, które – jak się często mówi – rodzą skutki prawne.

Drugi z owych członów, **następnik**, ustala skutki prawne, jakie powinny być związane z okolicznościami wymienionymi w poprzedniku²⁹. Następstwa prawne (skutki prawne) sprowadzają się do wskazania, jak dany podmiot powinien się zachować³⁰, przy czym zachowanie to może m.in. polegać na powinności poniesienia przez niego pewnych ujemnych następstw³¹.

²⁸ Por. np. R. Schreiber, *Allgemeine Rechtslehre*, Berlin–Heidelberg–New York 1969, s. 15 i n.; O. Hermann, *Grundlagen der Rechtswissenschaft*, Bern 1950, s. 16 i n.; K. Larenz, *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*, Berlin–Göttinge–Heidelberg 1960, s. 149 i n.

²⁹ Na przykład art. 150 k.k.: „Kto zabija człowieka na jego żądanie i pod wpływem współczucia dla niego (poprzednik – J.N.), podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5 (następnik – J.N.)”; art. 723 k.c.: „Jeżeli termin zwrotu pożyczki nie jest oznaczony (poprzednik – J.N.), dłużnik obowiązany jest zwrócić pożyczkę w ciągu sześciu tygodni po wypowiedzeniu przez dającego pożyczkę (następnik – J.N.)”.

³⁰ Na przykład art. 987 k.c.: „Jeżeli osoba powołana jako wykonawca testamentu nie chce tego obowiązku przyjąć (poprzednik określający okoliczności – J.N.), powinna złożyć odpowiednie oświadczenie przed sądem (następstwo prawne w postaci wskazania określonego sposobu zachowania się – J.N.)”.

³¹ Na przykład art. 551 § 1 k.c.: „Jeżeli kupujący dopuścił się zwłoki z odebraniem rzeczy sprzedanej („stan rzeczy” – J.N.), sprzedawca może oddać rzecz na przechowanie na koszt i niebezpieczeństwo kupującego (następstwo prawne – J.N.)”; art. 279 k.k.: „Kto kradnie z włamaniem („stan rzeczy” – J.N.), podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10 (ujemne następstwo prawne, dolegliwość – J.N.)”.

Wiele przepisów jest formułowanych w postaci zwrotów warunkowych („jeżeli...”³², „w razie...”³³, „w wypadku...”³⁴), wyraźnie uwypuklających dwuczłonowość ich struktury. Dwuczłonowość ta („okoliczności” – skutki prawne) występuje również w licznych innych przepisach prawa, w których „jeżeli...”, „w razie...” itp. nie zostały użyte³⁵.

Najczęściej jest tak, że skutki prawne są określane w drugim z owych członów przepisów prawa, co było widoczne w dotychczas podawanych przykładach. Bywa jednak i tak, że najpierw są wskazywane skutki prawne, potem zaś dopiero wymieniane „okoliczności”, z którymi skutki te powinny być wiązane³⁶.

Odpowiednie zwroty językowe, wiążące w zdaniokształtną całość obydwa wyróżnione człony przepisu prawa, nadają wypowiedziom zawartym w tekstach ustaw i innych aktów prawnych charakter reguł zachowania, charakter reguł ustalających, kiedy i jak należy postępować. Należy nadmienić, że są to zwroty różne, zwane **funktorami normotwórczymi**.

³² Na przykład art. 560 k.c.: „§ 1. Jeżeli rzecz sprzedana ma wady, kupujący może od umowy odstąpić albo żądać obniżenia ceny. Jednakże kupujący nie może od umowy odstąpić, jeżeli sprzedawca niezwłocznie wymieni rzecz wadliwą na rzecz wolną od wad albo niezwłocznie wady usunie. Ograniczenie to nie ma zastosowania, jeżeli rzecz była już wymieniona przez sprzedawcę lub naprawiana, chyba że wady są nieistotne. § 2. Jeżeli kupujący odstępuje od umowy z powodu wady rzeczy sprzedanej, strony powinny sobie nawzajem zwrócić otrzymane świadczenia według przepisów o odstąpieniu od umowy wzajemnej. § 3. Jeżeli kupujący żąda obniżenia ceny z powodu wady rzeczy sprzedanej, obniżenie powinno nastąpić w takim stosunku, w jakim wartości rzeczy wolnej od wad pozostaje do jej wartości obliczonej z uwzględnieniem istniejących wad. § 4. Jeżeli sprzedawca dokonał wymiany, powinien pokryć także związane z tym koszty, jakie poniósł kupujący”.

³³ Na przykład art. 492 § 1 k.p.k.: „W razie pojednania stron postępowanie umarza się”; art. 532 § 1 k.p.k.: „W razie wniesienia kasacji Sąd Najwyższy może wstrzymać wykonanie zaskarżonego orzeczenia, jak i innego orzeczenia, którego wykonanie zależy od rozstrzygnięcia kasacji”.

³⁴ Na przykład art. 193 § 3 k.p.k.: „W wypadku powołania biegłych różnych specjalności, o tym, czy mają oni przeprowadzać badania wspólnie i wydać jedną wspólną opinię czy opinie odrębne, rozstrzyga organ procesowy powołujący biegłych”; art. 448 § 2 k.p.k.: „W wypadku wniesienia apelacji przez prokuratora oraz obrońców lub pełnomocników dołącza się do zawiadomienia odpis apelacji strony przeciwnej (...)”.

³⁵ Na przykład art. 289 § 1 k.k.: „Kto zabiera w celu krótkotrwałego użycia cudzy pojazd mechaniczny (wskazanie „okoliczności” – J.N.), podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5 (skutki prawne – J.N.)”; art. 548 § 1 k.c.: „Z chwilą wydania rzeczy sprzedanej (wskazanie «okoliczności» – J.N.) przechodzą na kupującego korzyści i ciężary związane z rzeczą oraz niebezpieczeństwo przypadkowej utraty lub uszkodzenia (skutki prawne – J.N.)”.

³⁶ Na przykład art. 438 k.p.k.: „Orzeczenie ulega uchyleniu lub zmianie w razie stwierdzenia: 1) obrazy przepisów prawa materialnego (...)”; art. 496 k.p.k.: „§ 1. Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego umarza się za zgodą oskarżonego, jeżeli oskarżyciel prywatny odstąpi od oskarżenia przed prawomocnym zakończeniem postępowania. § 2. Zgoda oskarżonego nie jest wymagana, jeżeli oskarżyciel prywatny odstąpi od oskarżenia przed rozpoczęciem przewodu sądowego na pierwszej rozprawie głównej”.

Wiele przepisów prawa jest formułowanych za pomocą słów takiego rodzaju, jak: „powinien”³⁷, użytego w znaczeniu dyrektywalnym³⁸, „należy”³⁹, „musi”⁴⁰, „nie może”⁴¹, „może”⁴². Sporo przepisów prawa jest tworzonych przy użyciu takich zwrotów, jak: „jest zobowiązany”⁴³, „jest uprawniony”⁴⁴.

Bywa i tak, że przepisy prawa są formułowane w ten sposób, jak gdyby były one opisanymi pewnych zdarzeń, np.: „Gdy sąd wchodzi na salę lub ją opuszcza, wszyscy obecni wstają”⁴⁵, „Śledztwo prowadzi prokurator”⁴⁶. Przyjęty sposób rozumienia obydwu przytoczonych przepisów jest równoznaczny z ustaleniem reguł, że wszyscy obecni powinni wstać, gdy sąd wchodzi do sali lub ją opuszcza, i że śledztwo powinien prowadzić prokurator.

2.2. Wartość logiczna przepisów prawa

Przepisy prawa należą do klasy wypowiedzi dyrektywalnych i są wypowiedziami innego rodzaju niż zdania⁴⁷. **Zdaniami w sensie logicznym** nazywa się zdania oznaj-

³⁷ Na przykład art. 545 § 1 k.c.: „Sposób wydania i odebrania rzeczy sprzedanej powinien zapewnić jej całość i nienaruszalność, w szczególności sposób opakowania i przewozu powinien odpowiadać właściwościom rzeczy”; art. 606 k.c.: „Umowa dostawy powinna być stwierdzona pismem”.

³⁸ O dyrektywalnych i pozadyrektywalnych znaczeniach słowa „powinien” por. M. Ossowska, *Podstawy nauki o moralności*, s. 128 i n.

³⁹ Na przykład art. 204 § 1 k.p.k.: „Należy wezwać tłumacza, jeżeli zachodzi potrzeba przesłuchania: 1) głuchego lub niemego, a nie wystarcza porozumienie się za pomocą pisma, 2) osoby nie władającej językiem polskim”; art. 205 § 3 k.p.k.: „W protokole czynności przeprowadzonej z udziałem specjalistów należy wskazać ich imiona i nazwiska, specjalność, miejsce zamieszkania, miejsce pracy i stanowisko oraz podać rodzaj i zakres czynności wykonywanych przez każdego z nich”.

⁴⁰ Na przykład art. 79 § 1 k.p.k.: „W postępowaniu karnym oskarżony musi mieć obrońcę, jeżeli: 1) nie ukończył 18 lat, 2) jest głuchy, niemy lub niewidomy, 3) zachodzi uzasadniona wątpliwość czy jego zdolność rozpoznania znaczenia czynu lub kierowania swoim postępowaniem nie była w czasie popełnienia tego czynu wyłączona lub w znacznym stopniu ograniczona, 4) zachodzi uzasadniona wątpliwość, czy stan jego zdrowia psychicznego pozwala na udział w postępowaniu lub prowadzenie obrony w sposób samodzielny oraz rozsądny”.

⁴¹ Na przykład art. 927 § 1 k.c.: „Nie może być spadkobiercą osoba fizyczna, która nie żyje w chwili otwarcia spadku (...)”; art. 518 § 2 k.c.: „(...) wierzyciel nie może odmówić przyjęcia świadczenia, które jest już wymagalne”.

⁴² Na przykład art. 353 § 2 k.c.: „Świadczenie może polegać na działaniu albo na zaniechaniu”; art. 949 § 1 k.c.: „Spadkodawca może sporządzić testament w ten sposób, że napisze go w całości pismem ręcznym, podpisze i opatrzy datą”.

⁴³ Na przykład art. 200 k.c.: „Każdy ze współwłaścicieli jest obowiązany do współdziałania w zarządzie rzeczą wspólną”; art. 355 § 1 k.c.: „Dłużnik obowiązany jest do staranności ogólnie wymaganej w stosunkach danego rodzaju (należyta staranność)”.

⁴⁴ Artykuł 769 § 1 k.c.: „Jeżeli rzecz jest narażona na zepsucie, a nie może czekać na zarządzenie komitenta, komisant jest uprawniony, a gdy tego interes komitenta wymaga – zobowiązany sprzedać rzecz z zachowaniem należytej staranności. O dokonaniu sprzedaży obowiązany jest zawiadomić niezwłocznie komitenta”.

⁴⁵ Por. art. 379 § 1 k.p.k.

⁴⁶ Por. art. 311 § 1 k.p.k.

⁴⁷ Por. m.in. K. Opalek, *Z teorii...*, s. 56 i n.; A. Ross, *Directives...*, s. 34 i n.

mujące. Od wszystkich pozostałych rodzajów wypowiedzi odróżnia je to, iż zdania w sensie logicznym, i tylko takie zdania, głoszą prawdę lub fałsz. Zdanie w sensie logicznym jest zdaniem prawdziwym, gdy jest właśnie tak, jak ono głosi, jest zaś zdaniem fałszywym, gdy nie jest tak, jak ono głosi. „Prawda” i „fałsz” nazywane są wartościami logicznymi. Cechę charakterystyczną zdań w sensie logicznym stanowi więc to, że mają one wartość logiczną, czy też – jak się niekiedy mówi – że przysługuje im, i tylko im, wartość prawdy lub fałszu⁴⁸.

Zdania w sensie logicznym są zdaniami o postaci: „A jest B”, a więc zdaniami opisującymi, czyli stwierdzającymi, że tak a tak jest albo że tak a tak nie jest.

Przepisy nie są zdaniami w sensie logicznym, nie są zdaniami opisującymi (stwierdzającymi), że tak a tak jest, bądź że tak a tak nie jest. Z tego też powodu przepisy prawa nie były wcześniej charakteryzowane jako zdania, lecz tylko jako wypowiedzi zdaniokształtne. Przepisy prawa, zgodnie z podanym poprzednio ich określeniem, nie są wypowiedziami opisującymi, jak adresaci się zachowują, lecz są wypowiedziami wskazującymi, jak adresaci ci „**powinni**” się zachowywać. Nie są więc wypowiedziami o postaci „A jest B”, ale można je sprowadzić do wypowiedzi o strukturze „A powinno być B” czy „X powinien czynić C”. Przepisy prawa nie opisują faktów, lecz wskazują, jak adresaci „powinni” się zachować, nie są zatem ani prawdziwe, ani fałszywe. Wartość prawdy i fałszu przepisom prawa nie przysługuje⁴⁹, dlatego w żadnym kierunku nie zachodzi stosunek wynikania między nimi a zdaniami w sensie logicznym. Nie można w poprawny sposób ze zdania wyprowadzić reguł zachowania (a każdy przepis prawa jest przecież taką regułą zachowania), gdyż z tego, że jest tak a tak, nie wynika, że coś być powinno. Z przepisu prawa nie można również poprawnie wyprowadzić zdania, gdyż z wypowiedzi, co być powinno, nie wynika to, jak jest.

3. Adresaci przepisów prawa

Adresatami przepisów prawa nazywa się te podmioty, do których skierowane są (adresowane) postanowienia prawa, których zachowania normuje prawo, a więc te podmioty, którym przepisy prawa wskazują określony sposób postępowania. Najogólniej można powiedzieć, że adresatami przepisów prawa są wszystkie bez wyjątku podmioty prawa, z tym jednak że nie wszystkie przepisy dotyczą wszystkich podmiotów. Przepisy prawa same określają klasy podmiotów, do których kierują swe postanowienia.

⁴⁸ O zdaniach w sensie logicznym oraz ich wartości por. m.in. T. Kotarbiński, *Elementy teorii...*, s. 129 i n.; K. Ajdukiewicz, *Logika...*, s. 28 i n.

⁴⁹ O nieprzysługiwaniu wartości prawdy i fałszu wypowiedziom powinnościowym (dyrektywom, normom, przepisom) por. m.in. M. Ossowska, *Podstawy...*, s. 149 i n.; K. Opalek, *Z teorii...*, s. 76–77; H. Kelsen, *Allgemeine Theorie der Normen*, Wien 1979, s. 76 i n.

W nauce prawa, zwłaszcza w teorii prawa, powszechny jest **podział podmiotów prawa** na:

- 1) podmioty stosujące prawo, czyli te, które na podstawie obowiązujących przepisów wydają rozstrzygnięcia jednostkowe (wyroki, postanowienia, decyzje administracyjne), przy czym najczęściej przyjmuje się, że podmiotami stosującymi prawo są organy państwa, gdyż poprzez stosowanie przymusu mogą one wyegzekwować wykonanie postanowień zawartych w wydawanych orzeczeniach jednostkowych;
- 2) pozostałe podmioty prawa (osoby fizyczne, osoby prawne, jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej).

Ponieważ każdy przepis prawa jest regułą zachowania, w piśmiennictwie prawniczym, zwłaszcza teoretycznoprawnym, zmierzano do uzyskania odpowiedzi na pytania: Czy reguły te są adresowane do pierwszej z wymienionych czy do drugiej grupy podmiotów prawa? Czy prawo normuje zachowania organów państwa czy też wszystkich tych podmiotów prawa, które organami państwa nie są i przymusu stosować nie mogą?

W omawianej sprawie brak jest jednolitego poglądu.

Dla jednych autorów wzorcem stanowiącym punkty wyjścia ich rozumowania są tego typu przepisy, jakie znajdujemy w częściach szczególnych kodeksów karnych⁵⁰, a więc przepisy nakazujące określonym organom państwa (przede wszystkim sądom), by takie to a takie kary wymierzały tym, którzy czynią to a to. Konsekwencją jest stwierdzenie, że reguły prawa są adresowane do organów państwa i one właśnie są ich adresatami⁵¹. Adresatami reguł prawa są „kontrolerzy”, tzn. ci, którzy kontrolują, czy określone podmioty zachowują się zgodnie czy niezgodnie z postanowieniami przepisów prawa. Podmioty niebędące „kontrolerami” z przepisów prawa mogą oczywiście wyprowadzać wnioski tego rodzaju, że jeżeli nie chcą ponosić wspomnianych dolegliwości (np. kar), nie powinny czynić tego, za co owe kary grożą. Nie do nich jednak adresowane są reguły prawa, lecz do organów państwa (do kontrolerów), nazywanych „adresatami pierwotnymi” lub „adresatami bezpośrednimi”. Natomiast podmioty prawa, które mogą wysnuć wspomniane wnioski z przepisów prawa adresowanych do organów państwa, nazywane są „adresatami wtórnymi” lub „adresatami pośrednimi”.

Inni autorzy za punkt wyjścia swego rozumowania przyjmują, że prawo ustala reguły zachowania się ludzi w ich wzajemnych stosunkach, tym samym wzorcem stają się dla nich tego typu przepisy, jakie znajdujemy np. w kodeksach cywilnych⁵². Za adresatów

⁵⁰ „Kto czyni to a to, podlega karze takiej to a takiej”.

⁵¹ Por. H. Kelsen, *Reine Rechtslehre*, Aufl. 2, Wien 1960, s. 56 i n.; J. Binder, *Rechtsnorm und Rechtspflicht*, Erlangen 1911, s. 11; H. Kelsen, *Allgemeine Theorie...*, s. 40 i n.; W. Lang, *Obowiązkiwanie prawa*, Warszawa 1962, s. 171 i n.

⁵² Na przykład art. 535 k.c.: „(...) sprzedawca zobowiązuje się przenieść na kupującego własność rzeczy i wydać mu rzecz, a kupujący zobowiązuje się rzecz odebrać i zapłacić sprzedawcy cenę”.

przepisów prawa uznają oni osoby fizyczne i prawne, a nie organy państwa stosujące przymus. Właśnie ci pierwsi wymienieni adresaci są traktowani jako „adresaci pierwotni”⁵³. To, że adresaci pierwotni czasami postępują niezgodnie z regułami prawa i że władczo ingerują wówczas organy państwa, uważane jest za zjawisko z dziedziny patologii życia społecznego. Pisz się, że przypadki anormalne to, kiedy trzeba posługiwać się siłą „w celu obrony prawa przed bezprawiem”⁵⁴. Organy państwa, którym przypada tu rola wtórna, są nazywane „adresatami wtórnymi”, ponieważ na podstawie przepisów prawa mogą one wydawać swe decyzje dopiero w tych przypadkach, gdy adresaci pierwotni nie zastosują się do reguł wyznaczających im należyty sposób postępowania.

Spoglądając na obydwa sposoby argumentacji, widzimy wyraźnie, jak od przyjętych założeń zależy to, kto zostanie nazwany adresatem pierwotnym, a kto adresatem wtórnym, ten sam bowiem podmiot prawa, który przez jednych jest rozumiany jako adresat pierwotny, przez innych – jako adresat wtórny.

Z problematyką adresatów przepisów prawa nieodłącznie związany jest problem pojmowania podmiotowości prawnej. Podmiotowość prawna powszechnie jest utożsamiana ze zdolnością do posiadania uprawnień i obowiązków, czasem dodatkowo ze zdolnością do ponoszenia odpowiedzialności. Podstawowym wyrazem podmiotowości prawnej jest nadawanie ludziom przez przepisy prawa statusu osoby fizycznej, a rozmaitym twórcom organizacyjnym statusu osoby prawnej⁵⁵. W literaturze teoretycznoprawnej podkreśla się to, że uzyskanie lub pozbawienie statusu podmiotu prawa jest uzależnione od decyzji prawodawcy (tzw. konwencyonalny charakter statusu podmiotu prawa)⁵⁶. W każdym przypadku będzie to uzależnione od jego przekonań i ocen. Ponadto wątpliwości budzi to, czy podmiotowość prawna jest wspólną kategorią dla całego systemu prawa, czy raczej problem podmiotowości należy analizować z punktu widzenia konkretnej gałęzi prawa lub typu stosunków prawnych⁵⁷. Problematyka podmiotowości prawnej jest szeroko dyskutowana we współczesnym prawoznawstwie. Z jednej strony podnoszony jest problem statusu prawnego zwierząt, w tym tych, o których ponad wszelką wątpliwość wiadomo, że posiadają cechy wymieniane jako podstawa przypisywania człowiekowi szczególnego statusu moralnego (zdolność do odczuwania bólu i emocji, świadomego przeżywania świata, posługiwania się narzędziami oraz wytwarzania ich, a także rozmaitych form komunikacji etc.)⁵⁸. Z drugiej strony, wyzwaniem dla prawodawcy w XXI w. staje się

⁵³ Por. m.in. A. Merkel, *Juristische Encyclopädie*, Berlin–Leipzig 1885, s. 34–35; E.R. Bierling, *Juristische Prinzipienlehre*, Bd. 1, Freiburg i. B. 1894, s. 133 i n.

⁵⁴ L. Petrażycki, *Teoria prawa i państwa w związku z teorią moralności*, t. 2, Warszawa 1960, s. 302–303.

⁵⁵ T. Pietrzykowski, *Podmiotowość prawna – ujęcie teoretyczne*, w: *O czym mówią prawnicy mówiąc o podmiotowości*, red. A. Bielska-Brodziak, Katowice 2015, s.15–16.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 16.

⁵⁷ Por. T. Pietrzykowski, *Ludzkie, niezbyt ludzkie. Esej o podmiotowości prawnej i wyzwaniach XXI wieku*, Katowice 2016, s. 20.

⁵⁸ Por. T. Pietrzykowski, *Podmiotowość prawna...*, s. 27–28.

rozwój inżynierii genetycznej i nowych technologii oraz towarzysząca im ewolucja postaw moralnych, które każą stawiać pytania o przyszłość podmiotowości prawnej (np. dyskusje dotyczące kategorii pozaludzkich podmiotów nieosobowych, które zachowywałyby się w sposób wystarczający do przypisania im psychologicznych zdolności porównywalnych z tymi, jakimi dysponują ludzie)⁵⁹. Różnorodność i ranga tych problemów sprawiają, że konieczne jest opracowanie na nowo pojęciowych i teoretycznych podstaw rozumienia podmiotowości w prawie⁶⁰.

4. Rodzaje przepisów prawa

Przepisy prawa wykazują znaczną różnorodność. Scharakteryzujemy najczęściej występujące ich rodzaje.

4.1. *Ius cogens* – *Ius dispositivum*

Przepisy o charakterze *iuris cogentis* są przepisami bezwzględnie stosowanymi, natomiast przepisy *iuris dispositivi* to przepisy o zastosowaniu względnym.

Bezwzględność stosowania przepisów *iuris cogentis* polega na tym, że w każdym przypadku przewidzianym przez dany przepis mają znaleźć zastosowanie jego postanowienia, nie dopuszcza on bowiem możliwości odmiennego zachowania podmiotów prawa od tego, jakie sam wskazuje (narzuca). W sytuacjach unormowanych przez przepisy o charakterze *iuris cogentis* podmioty prawa nie mają zatem żadnej możliwości wyboru sposobu zachowania się, muszą zachowywać się tak, jak przepisy te postanawiają (pod rygorem poniesienia ujemnych skutków prawnych).

Przykładem przepisu o charakterze *iuris cogentis* jest art. 119 k.c.: „Terminy przedawnienia nie mogą być skracane ani przedłużane przez czynność prawną”⁶¹.

Zastosowanie przepisów *iuris cogentis* nie może być wyłączone, zmienione lub ograniczone mocą odmienną woli podmiotów prawa, gdyż nie pozostawiają one podmiotom prawa żadnej swobody w ustalaniu ich wzajemnych stosunków. Choćby podmioty prawa (np. strony jakiegoś stosunku prawnego) umówiły się inaczej, niż postanawiają przepisy *iuris cogentis*, zastosowanie znajdą te ostatnie, nie bacząc na najzgodniej nawet złożone oświadczenia woli umawiających się podmiotów prawa.

⁵⁹ Obszernie problemy te przedstawia T. Pietrzykowski, *Ludzkie, niezbyt ludzkie...*, s. 7 i n.

⁶⁰ Por. przykładowo artykuły opublikowane w zbiorze: *Prawo a nowe technologie*, red. S. Tkacz, Z. Tobor, Katowice 2019.

⁶¹ Por. także art. 13 § 1 k.r.o.: „Nie może zawrzeć małżeństwa, kto już pozostaje w związku małżeńskim”; art. 83 § 1 k.c.: „Nieważne jest oświadczenie woli złożone drugiej stronie za jej zgodą dla pozorów (...)”.

Przepisy *iuris dispositivi* pozostawiają podmiotom prawa swobodę kształtowania własnego zachowania i wzajemnych stosunków. Znajdują one zastosowanie dopiero wówczas, gdy dany podmiot albo strony stosunku prawnego same czegoś w danym zakresie nie postanowiły lub ich postanowienia mają tylko częściowy charakter, a ponadto kiedy strony w danej kwestii, nawet już po zawarciu umowy, w drodze porozumienia nie zdołały osiągnąć zgody.

Oto przykład przepisu o charakterze *iuris dispositivi*: „W braku odmiennej umowy przyjmującemu zamówienie należy się wynagrodzenie w chwili oddania dzieła”⁶².

Pierwszeństwo znajdują tu zgodne oświadczenia woli stron, które mają dla stron moc wiążącą, przepisy dyspozytywne zaś stosowane są dopiero wtedy, gdy brak woli stron, gdy strony co do czegoś w momencie zawarcia umowy się nie porozumiały, a i po jej zawarciu nie doszły do porozumienia. W przypadku sporu należy wydać jakieś rozstrzygnięcie, jakąś decyzję, ale jej podstawą nie będzie przecież oświadczenie woli stron, gdyż po prostu go brakuje. Można powiedzieć, że przepisy *iuris dispositivi* są przepisami ustanawianymi właśnie z myślą o tego rodzaju sytuacjach, w których mimo braku oświadczenia woli stron trzeba będzie wydać orzeczenie czy rozstrzygnąć spór istniejący między stronami. W tych to przypadkach zastosowanie znajdą przepisy dyspozytywne i one staną się podstawą prawną wydanego orzeczenia. Na tym polega względna możliwość stosowania przepisów *iuris dispositivi*.

Ponieważ przepisy *iuris cogentis* i *iuris dispositivi* w piśmiennictwie polskim – a terminologia to znacznie rozpowszechniona – bywają nazywane przepisami „bezwzględnie obowiązującymi” i „względnie obowiązującymi”, pragniemy zwrócić uwagę na nieadekwatność tych nazw, gdyż cecha „obowiązująca” nie jest kryterium pozwalającym na ich odróżnienie. Obydwa omawiane rodzaje przepisów są przepisami obowiązującymi, bardzo często ustanawianymi nawet mocą tego samego normatywnego aktu prawnego (np. w Kodeksie cywilnym, Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym). Różnica nie dotyczy cechy ich obowiązywania, lecz tego, że jedne z przepisów obowiązujących zawsze mają znaleźć zastosowanie (przepisy *iuris cogentis*), inne zaś – najkrócej mówiąc – są stosowane dopiero w przypadku braku odmiennej woli stron (przepisy *iuris dispositivi*)⁶³.

4.2. Przepisy nakazujące, zakazujące i uprawniające

Cechą charakterystyczną przepisów **nakazujących** jest to, że z uniwersum wszystkich zachowań czy sposobów zachowań możliwych w danej sytuacji wyróżniają one jedno z nich (lub jeden sposób zachowania) i postanawiają, że należy zachowywać się tylko w sposób wskazany w tych przepisach (i to najczęściej pod rygorem poniesienia

⁶² Artykuł 642 § 1 k.c.; por. art. 824 § 1 k.c.: „Jeżeli nie umówiono się inaczej, suma pieniężna ustalona w umowie stanowi górną granicę odpowiedzialności ubezpieczyciela”.

⁶³ Bliższe omówienie w pracach: J. Nowacki, *Ius cogens – ius dispositivum*, St. Praw. 1993, nr 2–3, s. 31 i n.; M. Piotrowski, *Normy prawne imperatywne i dyspozytywne*, Warszawa–Poznań 1990, s. 21–32 i *passim*.

ujemnych konsekwencji prawnych), eliminując tym samym wszelkie inne możliwe sposoby zachowania się⁶⁴.

Cechą charakterystyczną przepisów **zakazujących** jest to, że z uniwersum wszystkich zachowań lub sposobów zachowań możliwych w danej sytuacji wyróżniają one jedno z nich i postanawiają, że tak postępować nie wolno (i to najczęściej pod rygorem poniesienia ujemnych konsekwencji prawnych)⁶⁵.

Przepisy **uprawniające**, w przyjętej terminologii nazywane także **dozwalającymi** – co zostało zaznaczone poprzednio, charakteryzując uprawnienia – przewidują dla danej, oznaczonej klasy podmiotów możliwość wyboru określonego sposobu zachowania się, przy czym zachowanie to nie jest ich obowiązkiem, a więc nie jest zachowaniem nakazanym lub zakazanym⁶⁶.

Z punktu widzenia możliwości wyboru sposobu zachowania się przez adresatów przepisy uprawniające wykazują daleko sięgające zróżnicowanie. Na jednym krańcu znajdują się przepisy, które w ogóle nie narzucają jakichkolwiek ograniczeń, pozostawiając adresatom całkowitą swobodę wyboru zachowania. Żadna z możliwości nie jest wówczas wyłączona⁶⁷. Na drugim krańcu znajdują się przepisy, które adresatom wiele narzucają, pozostawiając im jednak jakiś zakres możliwości wyboru sposobu zachowania się, często nawet najmniejszy z możliwych⁶⁸.

Podział przepisów prawa na nakazujące, zakazujące i uprawniające jest zazwyczaj przedstawiany w ten sposób, jak gdyby był on traktowany jako podział rozłączny. Należy więc zwrócić uwagę, że oprócz przepisów tylko nakazujących, tylko zakazu-

⁶⁴ Artykuł 177 § 1 k.p.k.: „Każda osoba wezwana w charakterze świadka ma obowiązek stawić się i złożyć zeznania”, art. 174 § 1 k.p.c.: „Sąd zawiesza postępowanie z urzędu: 1) w razie śmierci strony lub jej przedstawiciela ustawowego (...)”.

⁶⁵ Artykuł 1111 § 1 k.p.c.: „Nie mogą być pozywani przed sądy polskie następujący cudzoziemcy: 1) uwierzytelnieni (...) szefowie przedstawicielstw dyplomatycznych państw obcych; 2) osoby należące do personelu dyplomatycznego przedstawicielstw państw obcych (...); 3) inne osoby korzystające z immunitetów dyplomatycznych na mocy ustaw, umów lub powszechnie ustalonych zwyczajów międzynarodowych; 4) członkowie rodzin, osób wymienionych w pkt 1, 2 i 3, jeżeli pozostają z nimi we wspólnocie domowej”; art. 170 k.p.c.: „Niedopuszczalne jest przywrócenie terminu do złożenia środka odwoławczego od wyroku orzekającego unieważnienie małżeństwa lub rozwód albo ustalającego nieistnienie małżeństwa (...)”.

⁶⁶ Na przykład art. 132 § 1 k.p.c.: „W toku sprawy adwokaci i radcy prawni mogą doręczać sobie wzajemnie pisma bezpośrednio (...)”; art. 288 k.p.c.: „Biegły ma prawo żądać wynagrodzenia za stawiennictwo do sądu i wykonaną pracę. Przewodniczący może przyznać biegłemu zaliczkę na poczet wydatków”.

⁶⁷ Do takiej właśnie całkowitej dowolności w kwestii ustalenia terminu zapłaty za wykonane dzieło uprawnia np. art. 642 § 1 k.c., postanawiając, że dopiero w braku odmiennej umowy stron wynagrodzenie należy się w chwili oddania dzieła.

⁶⁸ Na przykład art. 131 § 1 k.p.k.: „Wezwania, zawiadomienia oraz inne pisma, od których daty doręczenia biegną terminy, doręcza się przez operatora pocztowego w rozumieniu ustawy z dnia 23 listopada 2012 r. – Prawo pocztowe albo pracownika organu wysyłającego, a w razie niezbędnej konieczności przez Policję”. Organ wysyłający zawiadomienie jest więc tutaj uprawniony jedynie do dokonania wyboru jednego z narzuconych sposobów doręczenia.

jących i tylko uprawniających istnieją jeszcze takie, które wykazują łącznie występujące cechy nakazu i uprawnienia⁶⁹ albo zakazu i uprawnienia. Można by nazwać je nakazująco-uprawniającymi i zakazująco-uprawniającymi⁷⁰.

4.3. Przepisy odsyłające i blankietowe

Przepisy **odsyłające** są ustanawiane w celu uniknięcia w tekstach prawnych dwukrotnego czy kilkakrotnego nawet powtarzania tych samych postanowień. Mają one przyczynić się, według przyjmowanych przez prawodawców zasad techniki prawodawczej⁷¹, do zmniejszenia rozmiarów wydawanych aktów prawnych. Gdy w jednym przepisie prawa zostały zawarte jakieś postanowienia, w innym przepisie nie są one już powtarzane, ten zaś przepis, unikając powtórzeń, po prostu odsyła do postanowień przepisu pierwszego.

Przepisami odsyłającymi nazywane są te przepisy, które bądź same nie podają rodzaju i rozmiarów skutków prawnych, bądź też same nie formułują pełnego określenia należytego sposobu zachowania się adresatów, lecz, unikając powtórzeń, wskazują inne przepisy, w których owe skutki prawne⁷² lub sposób zachowania się adresata⁷³ zostały już ustalone⁷⁴.

⁶⁹ Na przykład art. 39 k.p.a.: „Organ administracji publicznej doręcza pisma za pokwitowaniem przez pocztę, przez swoich pracowników lub przez inne upoważnione osoby lub organy”, nakaz doręczania pism występuje tu łącznie z uprawnieniem do wyboru jednej ze wskazanych możliwości doręczenia.

⁷⁰ Na przykład art. 36 *in fine* Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 r.: „Nikt nie może być jednocześnie członkiem Sejmu i Senatu”; art. 102 Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r.: „Nie można być równocześnie posłem i senatorem”. Zakaz pełnienia wymienionych dwu funkcji łączył się tu z uprawnieniem do dokonania wyboru, czy zostać posłem czy senatorem.

⁷¹ O „dyrektywach legislacyjnych”, „dyrektywach kodyfikacyjnych”, „dyrektywach techniki kodyfikacyjnej” – por. A. Podgórecki, *Założenia polityki prawa*, Warszawa 1957, s. 7 i n.

⁷² Por. postanowienia art. 167 § 2 k.k. jako przykład odesłania dotyczącego skutków prawnych; art. 167 „§ 1: Kto umieszcza na statku wodnym lub powietrznym urządzenie lub substancję zagrażającą bezpieczeństwu osób lub mieniu znacznej wartości, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. § 2. Tej samej karze podlega, kto niszczy, uszkadza lub czyni niezdadnym do użytku urządzenie nawigacyjne albo uniemożliwia jego obsługę, jeżeli może to zagrażać bezpieczeństwu osób”.

⁷³ Por. np. art. 118 § 3 k.k., mocą którego karalnością objęte zostało „czynienie przygotowań”, ale by ustalić, za przygotowania do jakich to czynów grozi ustalona kara, jesteśmy odesłani do postanowień innych paragrafów; art. 118 § 3: „Kto czyni przygotowania do przestępstwa określonego w § 1 lub 2, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3”.

⁷⁴ Najpełniejszą charakterystykę i egzemplifikację różnych rodzajów przepisów odsyłających zawiera praca H.U. Karpen, *Die Verweisung als Mittel der Gesetzgebungstechnik*, Berlin 1970, s. 11–80, 100–180.

Odesłanie może być kierowane do jednego tylko przepisu prawa⁷⁵, do dwu⁷⁶ lub więcej przepisów⁷⁷, do całej ich grupy⁷⁸, do innego działu prawa⁷⁹ lub niekiedy nawet do prawa obowiązującego w innym państwie⁸⁰. Na marginesie zaznaczamy, że w publikacjach prawniczych wyrażono także pogląd, iż z odesłaniem mamy do czynienia także wtedy, gdy przepis prawa nakazuje kierować się jakimiś pozaprawnymi ocenami („słusnością”, czymś „dobrem” itp.) lub pozaprawnymi „regułami” czy „zasadami” (np. zasadami współżycia społecznego). Organ orzekający oceny te zawsze formułuje sam, biorąc pod uwagę wszelkie okoliczności i cechy indywidualne danego przypadku, jak też sam formułuje daną „zasadę” *ad usum* rozstrzyganego przypadku lub przynajmniej aprobuje jedną z możliwych „zasad” postępowania i akceptuje ją jako podstawę wydawanego rozstrzygnięcia. Dlatego też cechą charakterystyczną przepisów zawierających tego rodzaju zwroty (zwane klauzulami generalnymi) nie jest „odsyłanie”, lecz nakaz oceniania i określania skutków prawnych zgodnie z owymi ocenami.

Nazwy „przepis blankietowy”, „ustawa blankietowa” są używane w języku prawniczym w różnych znaczeniach. W najszerszym rozumieniu nazwa „przepis **blankietowy**” stosowana jest celem oznaczenia tego rodzaju tekstów prawnych, które pewnych kwestii same nie rozstrzygają, same nie wyznaczają sposobu postępowania adresatów, lecz wydawane rozstrzygnięcie uzależniają od postanowień innych generalnych aktów prawnych.

Jednym z rodzajów tych przepisów, o dużej doniosłości, są przepisy ustalające ujemne skutki prawne (sankcje) za zachowania niezgodne z bardzo ogólnie zazwyczaj wymienionymi przepisami prawa⁸¹. Przepisy te same nie wskazują i nie charakteryzują zachowań zagrożonych sankcjami, lecz tylko ustanawiają sankcje za zachowanie niezgodne z postanowieniami pewnej, ogólnie wymienionej grupy przepisów prawa. Stan rzeczy przedstawia się więc w ten sposób, że jedne przepisy, np. różne przepisy o porządku ruchu na drogach publicznych, określają należne sposoby zachowania się adresatów, inny

⁷⁵ Por. np. art. 14 § 2 k.k.: „W wypadku określonym w art. 13 § 2 sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary, a nawet odstąpić od jej wymierzenia”.

⁷⁶ Por. przyp. 67.

⁷⁷ Na przykład art. 10 § 2 k.k.: „Nieletni, który po ukończeniu 15 lat dopuszcza się czynu zabronionego określonego w art. 134, art. 148 § 1, 2 lub 3, art. 156 § 1 lub 3, art. 163 § 1 lub 3, art. 166, art. 173 § 1 lub 3, art. 197 § 3 lub 4, art. 223 § 2, art. 252 § 1 lub 2 oraz w art. 280, może odpowiadać na zasadach określonych w tym kodeksie (...)”.

⁷⁸ Por. np. art. 604 k.c.: „Do zamiany stosuje się odpowiednio przepisy o sprzedaży”.

⁷⁹ Na przykład art. 300 k.p.: „W sprawach nie unormowanych przepisami prawa pracy do stosunku pracy stosuje się odpowiednio przepisy Kodeksu cywilnego, jeżeli nie są sprzeczne z zasadami prawa pracy”.

⁸⁰ Por. ustawa z dnia 4 lutego 2011 r. – Prawo prywatne międzynarodowe (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 1792).

⁸¹ Na przykład art. 97 k.w.: „Uczestnik ruchu lub inna osoba znajdująca się na drodze publicznej, w strefie zamieszkania lub strefie ruchu, a także właściciel lub posiadacz pojazdu, który wykracza przeciwko innym przepisom ustawy z dnia 20 czerwca 1997 r. – Prawo o ruchu drogowym lub przepisom wydany na jej podstawie podlega karze grzywny do 3000 złotych albo karze nagany”.

zaś przepis, blankietowy, ustanawia sankcje za zachowania niezgodne z owymi przepisami. Dzieje się tak dlatego, że sankcje karne mogą być wprowadzane tylko mocą ustaw lub aktów prawnych o mocy równej ustawie, natomiast przepisy „korzystające” z tych sankcji mogą być i są ustanawiane przez różne organy administracji. Organy administracji, różnego zresztą stopnia w ich hierarchii, mogą mieć i często mają delegowaną im kompetencję do ustanawiania takich bądź innych przepisów dotyczących różnych dziedzin życia społecznego, nie dysponują jednak kompetencjami do ustanawiania sankcji karnych. Nazwa „przepis blankietowy” występuje w języku prawniczym także w innych znaczeniach⁸².

Ustanowienie przepisu blankietowego nie świadczy o współobowiązywaniu przepisów, za zachowania niezgodnie z którymi przepis blankietowy ustala sankcje. Przepisy blankietowe często z góry, *in blanco*, określają sankcje za zachowanie niezgodne z przepisami, które dopiero mogą zostać wydane. Niekiedy są one wydawane, czasami nie, zależy to od decyzji organów kompetentnych do ich ustanawiania.

Między przepisami odsyłającymi a blankietowymi występuje tego rodzaju różnica, że przepis odsyłający i ten, do którego następuje odesłanie, są przepisami współobowiązującymi, czyli przepisami równocześnie obowiązującymi, brakuje zaś związku czasowego między obowiązywaniem przepisu blankietowego i obowiązywaniem przepisów, za których nieprzestrzeganie przepis blankietowy ustanawia sankcje⁸³.

Należy zwrócić także uwagę na to, iż istnieją też takie przepisy, które zarówno odsyłają do innych przepisów prawa, jak i uzależniają wydawane rozstrzygnięcie od postanowień innych generalnych aktów prawnych. Przykład takiego przepisu może stanowić art. 80 § 2 k.w.: „Tej samej karze podlega, kto narusza inne niż określone w § 1 ograniczenia w użytkowaniu wałów przeciwpowodziowych, wprowadzone przez właściwy organ administracji państwowej lub samorządowej”. Przepis ten nie podaje rodzaju i rozmiaru skutków prawnych, które zostały określone w art. 80 § 1 k.w.⁸⁴, jak też uzależnia wydane rozstrzygnięcie od wprowadzenia przez właściwy or-

⁸² Niekiedy mianem przepisów blankietowych oznaczane są przepisy, które uzależniają wydawane rozstrzygnięcie od ocen organu stosującego prawo. Sformułowania występujące wówczas w tekstach prawnych nazywane bywają pojęciami nieokreślonymi, niedookreślonymi, ocennymi, klauzulami generalnymi. Typowe przykłady tego rodzaju ocen to: dobre obyczaje, ważne powody, zasady współżycia społecznego, szczególna staranność i inne. Przepis prawa jest wówczas tylko „blankietem”, który ma dopiero „wypełnić” inny organ prawodawczy albo stosujący prawo. Por. J. Nowacki, *Problem blankietowości przepisów zawierających klauzule generalne*, w: *Prawo w zmieniającym się społeczeństwie*, red. G. Skąpska i in., Kraków 1992, s. 127–142.

⁸³ Najobszerniejszą charakterystykę przepisów blankietowych podaje H.U. Karpen, *Die Verweisung als Mittel der Gesetzgebungstechnik*, s. 80–100, 199–220.

⁸⁴ Artykuł 80 § 1 k.w.: „Kto: 1) przejeżdża pojazdem lub konno albo przepędza zwierzę gospodarskie przez wał przeciwpowodziowy w miejscu do tego nieprzeznaczonym lub przejeżdża pojazdem innym niż rower lub konno albo przepędza zwierzę gospodarskie wzdłuż po wale przeciwpowodziowym, na którym nie ma drogi o dostatecznie mocnej nawierzchni; 2) orze lub bronuje ziemię na wale przeciwpowodziowym albo obok wału w odległości mniejszej niż 3 m od stopy wału; 3) rozkopuje wał przeciwpowodziowy,

gan administracji państwowej lub samorządowej przepisów prawa wprowadzających (inne niż określone w § 1) ograniczenia w użytkowaniu wałów przeciwpowodziowych. Tak więc odsyłający charakter przepisu prawa nie wyklucza tego, iż może on także wykazywać cechy „blankietowości”.

4.4. *Lex generalis* – *lex specialis*

Lex generalis jest rozumiana jako **reguła powszechna**, *lex specialis* jako **reguła szczególna**, ustanawiająca wyjątki od postanowień reguły powszechnej i ustalająca inne skutki prawne dla przypadków nią objętych albo też skutki te w ogóle wyłączająca. Terminologia ta bywa odnoszona nie tylko do postanowień poszczególnych przepisów prawa, lecz także do całych aktów prawnych (ustawa powszechna – ustawa szczególna). Rozróżniając *lex specialis* i *lex generalis*, bierze się pod uwagę wzajemny stosunek postanowień dwóch przepisów prawa (lub dwóch aktów prawnych)⁸⁵.

Ponieważ kryterium rozróżnienia stanowi tu wzajemny stosunek postanowień jednego przepisu do postanowień innego przepisu prawa, zawsze należy pamiętać o relatywności omawianego rozróżnienia. Ten sam bowiem przepis w relacji do jednego z przepisów może być wyjątkiem od reguły powszechnej (ogólnej), w relacji zaś do innego z przepisów może mieć charakter reguły powszechnej (dla innej grupy faktów), od której postanowień ów inny przepis ustanawia wyjątki⁸⁶.

Aby rozważyć tę kwestię, zostanie przedstawiony wzajemny stosunek art. 177 k.p.k. oraz art. 180 § 1, 2, 3, 4 k.p.k. Zgodnie z art. 177 k.p.k.: „Każda osoba wezwana w charakterze świadka ma obowiązek stawić się i złożyć zeznania”. Przepis ten stanowi *lex generalis* w relacji do art. 180 § 1 k.p.k.: „Osoby obowiązane do zachowania w tajemnicy informacji niejawnych o klauzuli tajności «zastrzeżone» lub «poufne» lub tajemnicy związanej z wykonywaniem zawodu lub funkcji mogą odmówić zeznań co

wbija słup lub osadza znak albo zasadza drzewo lub krzew na wale; 4) kopie studnię, sadzawkę, dół lub rów obok wału przeciwpowodziowego w odległości mniejszej niż 50 m od stopy wału; 5) pasie na wale przeciwpowodziowym zwierzę gospodarskie; 6) uszkadza umocnienie na wale przeciwpowodziowym, podlega karze grzywny albo karze nagany”.

⁸⁵ *Lex generalis* – art. 148 § 1 k.k.: „Kto zabija człowieka, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 8, karze 25 lat pozbawienia wolności albo karze dożywotniego pozbawienia wolności”; *lex specialis* – art. 148 § 4 k.k.: „Kto zabija człowieka pod wpływem silnego wzburzenia usprawiedliwionego okolicznościami, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10”.

⁸⁶ Reguła powszechna – art. 415 k.c.: „Kto z winy swej wyrządził drugiemu szkodę obowiązany jest do jej naprawienia”. Wyjątek od tej reguły stanowi art. 425 § 1 k.c.: „Osoba, która z jakichkolwiek powodów znajduje się w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli, nie jest odpowiedzialna za szkodę w tym zakresie wyrządzoną”. Wyjątek od ustanowionego wyjątku – art. 425 § 2 k.c.: „Jednakże kto uległ zakłóceniu czynności psychicznych wskutek użycia napojów odurzających albo innych podobnych środków, ten obowiązany jest do naprawienia szkody (...)”. Dalszy wyjątek od przytoczonych postanowień art. 425 § 2 k.c. wprowadzają postanowienia końcowej części tego paragrafu: „(...) chyba że stan zakłócenia został wywołany bez jego winy”.

do okoliczności, na które rozciąga się ten obowiązek, chyba że sąd lub prokurator dla dobra wymiaru sprawiedliwości zwolni te osoby od obowiązku zachowania tajemnicy, jeżeli ustawy szczególne nie stanowią inaczej. Na postanowienie w tym przedmiocie przysługuje zażalenie”. Przepis art. 180 § 1 k.p.k. ma charakter *lex specialis* w relacji do art. 177 k.p.k., jednakże wobec art. 180 § 2 k.p.k.: „Osoby obowiązane do zachowania tajemnicy notarialnej, adwokackiej, radcy prawnego, doradcy podatkowego, lekarskiej, dziennikarskiej lub statystycznej mogą być przesłuchiwane co do faktów objętych tą tajemnicą tylko wtedy, gdy jest to niezbędne dla dobra wymiaru sprawiedliwości, a okoliczność nie może być ustalona na podstawie innego dowodu. W postępowaniu przygotowawczym w przedmiocie przesłuchania lub zezwolenia na przesłuchanie decyduje sąd, na posiedzeniu bez udziału stron, w terminie nie dłuższym niż 7 dni od daty doręczenia wniosku prokuratora (...)” – stanowi *lex generalis*. Artykuł 180 § 2 k.p.k. stanowi znów *lex generalis* wobec art. 180 § 3 k.p.k.: „Zwolnienie dziennikarza od obowiązku zachowania tajemnicy nie może dotyczyć danych umożliwiających identyfikację autora materiału prasowego, listu do redakcji lub innego materiału o tym charakterze, jak również identyfikację osób udzielających informacji opublikowanych lub przekazanych do opublikowania, jeżeli osoby te zastrzegły nieujawnianie powyższych danych”, ten ostatni przepis ma zaś charakter *lex generalis* w relacji do *lex specialis* w postaci art. 180 § 4 k.p.k.: „Przepisu § 3 nie stosuje się, jeżeli informacja dotyczy przestępstwa, o którym mowa w art. 240 § 1 Kodeksu karnego”.

W świetle przedstawionego przykładu relatywność rozróżnienia *lex generalis* – *lex specialis* jest oczywista.

4.5. Przepisy proste i złożone

Przepisami prostymi nazywane są te przepisy prawa, które określają skutki prawne jednego tylko „stanu faktycznego”, jednego faktu prawnego. Takim przepisem jest np. art. 278 § 1 k.k.: „Kto zabiera w celu przywłaszczenia cudzą rzecz ruchomą podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”⁸⁷. Przepisami złożonymi są natomiast takie przepisy, które określają skutki prawne dwóch lub więcej owych faktów prawnych. Przykładem przepisu złożonego jest art. 310 § 1 k.k.: „Kto podrabia, albo przerabia polski albo obcy pieniądz, inny środek płatniczy albo dokument uprawniający do otrzymania sumy pieniężnej albo zawierający obowiązek wypłaty kapitału, odsetek, udziału w zyskach albo stwierdzenie uczestnictwa w spółce lub z pieniędzy, innego środka płatniczego albo z takiego dokumentu usuwa oznakę umorzenia podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 5 albo karze 25 lat pozbawienia wolności”⁸⁸.

⁸⁷ Por. art. 345 § 1 k.k.: „Żołnierz, który dopuszcza się czynnej napaści na przełożonego, podlega karze aresztu wojskowego albo pozbawienia wolności do lat 3”.

⁸⁸ Por. art. 292 § 1 k.k.: „Kto rzecz, o której na podstawie towarzyszących okoliczności powinien i może przypuszczać że została uzyskana za pomocą czynu zabronionego, nabywa lub pomaga do jej zbycia albo